

A Comparative Analysis of the Novels "The School Principal" by Jalal Al-Ahmad and "The Thief and the Sword" by Najib Mahfouz based on Critical Realism

Hossein Mohtadi ^{1*} | Somayyeh Sharooni ²

1. Corresponding author, Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.
Email: mohtadi@pgu.ac.ir
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.
Email: s.sharooni@pgu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 24/02/2026

Received in revised form:
07/05/2026

Accepted: 12/05/2026

Published online:
22/06/2026

Keywords:

School principal,
Al-Las and Al-Kalab,
Sociology of Literature,
Social Totality,
Iranian Society,
Egyptian Society

ABSTRACT

The primary objective of this research is to examine the role of critical realism in shaping the portrayal of reality and to demonstrate how society is critiqued in the novels "The School Principal" by Jala Al-Ahmad and "The Thief and the Sword" by Najib Mahfouz. The objectives of this research are to identify and analyze critical realism in these two works. The researchers aim to explain the social criticisms presented by the two authors within the contexts of Iranian and Egyptian societies through this literary approach. This research is based on the description, analysis, and comparison of the texts of two novels, focusing on the elements of critical realism. It compares characteristics such as the reflection of reality, social totality, the relationship between the individual and society, typification, and aspects of popular literature in these works. The results indicate that both works fully embody the characteristics of Lukács's critical realism. In each, the protagonist conflicts with the ruling structures, and both authors employ moral and psychological traits alongside social typifications. However, an examination of the other two components reveals that Mahfouz portrays a broader social totality and gives greater prominence to popular literature within the novel.

Cite this article: Mohtadi, H. & Sharooni, S. (2026). A Comparative Analysis of the Novels "The School Principal" by Jalal Al-Ahmad and "The Thief and the Sword" by Najib Mahfouz based on Critical Realism. *Research in Comparative Literature*, 16 (2), 131-158.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2026.13679.2751

Extended abstract

Introduction

Among the prominent writers of fiction in Iran and Egypt are Jalal Al-e Ahmad (1902–1969) and Najib Mahfouz (1911–2006). Al-e Ahmad is a significant figure in contemporary Iranian culture and literature, known not only as a fiction writer but also as a critic and a political and social theorist. Najib Mahfouz also played a significant role in Arabic fiction, having received the Nobel Prize in Literature in 1988. By depicting the realities of everyday life, he invites readers to reflect on structures of power and individual responsibility, thereby demonstrating his influential role in expanding the concept of committed literature in the Arab world.

Georg Lukács (1885–1971) was a Hungarian Marxist philosopher and literary critic whose aesthetic theory was grounded in social relations and interactions. He developed the theory of critical realism as a method for interpreting literary works. This theory addresses dissatisfaction with the existing state of affairs and the effort to transform it. In fact, works of critical realism possess a revolutionary nature and stem from the view that: “If the sins and shortcomings of human beings or the characters in a story result from deficiencies in their environment, circumstances, and social structure, then society is primarily to blame; therefore, the social structure that generates evil in people’s lives must be abolished at any cost.” Thus, the realist system manifested its negating and revolutionary nature in the mid-nineteenth century (Karimi-Motahar & Akbarzadeh, 2013, p. 67). Critical realism, which centers on dissatisfaction with the existing state of affairs and the effort to transform it, pursues two main objectives: first, to raise awareness of the prevailing conditions and the oppression stemming from social relations; and second, to instill a revolutionary spirit in people and dismantle the existing societal framework (Sachkov, 1983, p. 302).

Methodology:

This study employs a library-based documentary research method, focusing on the description, analysis, and comparison of the texts of two novels. It examines components of critical realism by comparing indicators such as the reflection of reality, social totality, the relationship between the individual and society, typification, and elements of popular literature in both works.

Discussion:

Social Totality in the Narrative Structure of the Two Works

According to the theory of totality, the whole always takes precedence over the part. Moreover, the part should be interpreted in the light and shadow of the whole (Lukács, 1998, p. 55). This concept of social totality is a key component of novels written by authors inclined toward critical realism. In "School Principal," although Al-e Ahmad narrates the lives of members within an educational environment (the principal, vice principal, teacher, and school servant) in a remote school, he precisely portrays, in accordance with Lukács's definition of social totality, the condition of this small educational setting as influenced by the broader societal system. It is clear that the author's purpose was not merely to depict a single part in isolation. A study of "The Thief and the Sword" reveals that Mahfouz also aims to reflect societal conditions through the portrayal of Saeed Mehran's life and experiences. What matters to him is the social context of his era (the whole), rather than just the individual story of Saeed Mehran.

Typification Rather Than Pure Individuality:

In "School Principal," typification is evident. The protagonist, a school principal, is presented not merely as a representative of teachers and principals but, more broadly, as a representative of the educated middle class in society. In "The Thief and the Sword," Najib Mahfouz employs typification to construct the protagonist, thereby providing a clear representation of Egyptian society. Although Saeed Mehran ostensibly seeks revenge against his unfaithful wife and friend and ultimately fails, Mahfouz attributes to him the characteristics of a revolutionary rebel, portraying him as a fighter against oppression and despotism. In this work, Saeed Mehran is a typical character because his concerns are primarily social rather than personal.

The Relationship Between the Individual and Society:

In "School Principal," the principal, as a cultural figure, is in sharp conflict with popular attitudes and expresses severe criticism of the students' parents and their approach to making decisions about their children's future. Similarly, in "The Thief and the Sword," the protagonist is marginalized and ultimately eliminated in his struggle against society. Through the depiction of the protagonist's relationship with society, Mahfouz aims to reveal the gap between revolutionary justice and societal reality.

The Popular Character of the Work:

Another characteristic of critical realism is that the writer goes beyond merely describing ordinary events and reveals the profound pain and suffering experienced by people in society. Throughout the text, Al-e Ahmad portrays the guilty or culpable individual as a helpless person who is also a victim of circumstances. He traces the roots of the individual's deep suffering to the conditions and social structures of the time, aiming to create literature that resonates with the public. Mahfouz also links the protagonist's sorrow to the collective sorrow of the people. In this work, Mahfouz's popular literature extends beyond Egyptian society and the social conditions of the period he depicts; instead, it represents a universal form of popular literature.

Conclusion

The comparative analysis of Al-e Ahmad's "School Principal" and Najib Mahfouz's "The Thief and the Sword" reveals that both authors employ the revolutionary and negating aspects of critical realism. According to Lukács's theory of critical realism, the protagonist in each novel embodies a specific historical and social context. Both writers portray the events and conditions of their respective eras through the lives of their protagonists; however, Mahfouz's protagonist exhibits a more pronounced social consciousness. Mahfouz situates the protagonist's personal life within the broader social transformations and prevailing political climate of Egypt, using Cairo as a microcosm to reflect the comprehensive political and security structures of the country. Overall, both works reflect the realities of society and reveal the contradictions and discrepancies between the goals of the ruling system and the actual conditions of society. Both authors trace the roots of the protagonists' problems to the social structure.

In both works, the individual stands in direct opposition to the societal structures and resorts to personal actions in an attempt to effect reform. In Al-e Ahmad's story, the protagonist initially seeks to improve conditions through the government; when his efforts prove futile, he ultimately resigns. This work portrays the relationship between the individual and society as one of complete conflict. In "The Thief and the Sword," unlike in "School Principal," the protagonist does not appeal to the government or ruling authorities to bring about reform; instead, he distrusts the power structure from the outset. Consequently, he adopts a more intense opposition to society and, despite failing to achieve his objectives, continues to confront the government until the end of the story. He never becomes willing to place his trust in the ruling

authorities or the judicial system. At the same time, however, he is deeply aligned with and sympathetic toward the people, particularly the deprived classes. The authors of both novels present their fictional characters as social types. Moreover, based on the principles of critical realism, both works represent forms of popular literature. Although this characteristic is less pronounced in "School Principal," Al-e Ahmad views the roots of society's moral abnormalities as concealed and suppressed sufferings, and he attempts to address the profound pain experienced by errant individuals. Consequently, to some extent, traces of popular literature can be identified in this work. The representation of popular literature is more pronounced in "The Thief and the Sword," as Mahfouz not only connects the protagonist's suffering with that of the Egyptian people but also extends this popular literature beyond Egyptian society to create a universal form. Overall, these two works can be regarded as prominent examples of critical realism in the fictional literature of Iran and Egypt.

تحلیل تطبیقی رمان‌های مدیر مدرسه جلال آل احمد و اللّص و الکلاب نجیب محفوظ بر مبنای رئالیسم انتقادی

حسین مهتدی^{۱*} | سمیه شرونی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

رایانامه: mohtadi@pgu.ac.ir

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

رایانامه: s.sharooni@pgu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مسأله اصلی این پژوهش بررسی کارکرد رئالیسم انتقادی در شکل‌دهی تصویر واقعیت و نیز نشان‌دادن چگونگی نقد جامعه در رمان‌های مدیر مدرسه جلال آل احمد و اللّص و

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵ لکلاب نجیب محفوظ است.

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۷ اهداف پژوهش نیز شناسایی و تحلیل رئالیسم انتقادی در این دو اثر است و پژوهشگران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۲ بر آن اند تا به تبیین نقدهای اجتماعی دو نویسنده در دو جامعه ایران و مصر از طریق این

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱ رویکرد ادبی پردازند.

واژه‌های کلیدی:

روش پژوهش بر مبنای توصیف، تحلیل و تطبیق متن دو رمان با تمرکز بر مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی و مقایسه شاخصه‌هایی چون بازتاب واقعیت، کلیت اجتماعی، نسبت فرد و جامعه، تیپ‌سازی و ادبیات مردمی در این دو اثر صورت می‌گیرد.

مدیر مدرسه،

اللّص و الکلاب،

جامعه‌شناسی ادبیات،

کلیت اجتماعی،

جامعه ایران،

جامعه مصر.

نتایج حاکی از تطبیق کامل دو اثر با شاخصه‌های رئالیسم انتقادی لوکاجی است. در هر دو اثر قهرمان در تضاد با ساختارهای حاکم قرار دارد و هر دو نویسنده ضمن تیپ‌سازی‌های اجتماعی از ویژگی‌های اخلاقی و روانی بهره گرفته‌اند اما بررسی دو مؤلفه دیگر نشان می‌دهد محفوظ کلیت اجتماعی بیشتری را منعکس کرده و نیز ادبیات مردمی در رمان محفوظ نمود و برجستگی بیشتر دارد.

استناد: مهتدی، حسین و شرونی، سمیه (۱۴۰۵). تحلیل تطبیقی رمان‌های مدیر مدرسه جلال آل احمد و اللّص و الکلاب نجیب محفوظ

بر مبنای رئالیسم انتقادی. کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، ۱۶(۲)، ۱۳۱-۱۵۸.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jccl.2026.13679.2751

۱. پیشگفتار

در گستره پهنای ادبیات فارسی بسیاری از شاعران و نویسندگان، رسالت بزرگ خود را انجام یک واکنش آگاهانه نسبت به مسائل پیرامون خود دانسته‌اند و اینگونه آثار ادبی خود را با محوریت ادبیات متعهد آفریده‌اند. آنان با تمرکز بر اجتماع خود و نقد ساختارها در آثار ادبی به عنوان شاعر-نویسنده-منتقد اجتماعی و سیاسی، نقش و مسئولیت اجتماعی و انسانی خود را ایفا کرده‌اند. در میان انواع ادبی، رمان، همواره ابزار نیرومندی برای انعکاس شرایط اجتماعی، تغییر و تحولات جوامع و نیز بازنمایی زندگی انسان معاصر بوده است؛ بنابراین همواره مورد توجه پژوهشگران جامعه‌شناسی ادبیات قرار گرفته است.

از جمله نویسندگان متعهد در ادبیات داستانی ایران و مصر می‌توان از جلال آل احمد^۱ (۱۳۴۸-۱۳۰۲) و نجیب محفوظ (۲۰۰۶-۱۹۱۱) نام برد. آل احمد از جمله چهره‌های شاخص و برجسته فرهنگ و ادبیات معاصر ایران است و جزو محدود کسانی که هم منتقد و نظریه‌پرداز سیاسی و اجتماعی بود و هم داستان‌نویس. «جلال بر خلاف روشنفکرانی که در آن زمان به تبلیغ هنر برای هنر می‌پرداختند و هیچ تعهد و مسئولیتی در قبال جامعه و مردم خویش نداشتند، به «رسالت»، «تعهد» و «هدفمند بودن» هنر و ادبیات تکیه کرده و با صدایی رسا اعلام می‌داشت هنر و ادبیات بی‌تعهد، سَمی مهلک برای ما جهان‌سومی‌ها و تبلیغ آن خیانتی آشکار و نابخشودنی است» (میرآخوری و شجاعی، ۱۳۷۶: ۶) و اینگونه ارزش و اهمیت ادبیات متعهد و ملتزم را به نویسندگان و روشنفکران هم‌عصر خود متذکر می‌شد. «آل احمد، داستان را عرصه‌ای برای بیان افکار و اندیشه‌های خود در باب مسائل اجتماعی و سیاسی می‌دانست» (قادری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۶).

نجیب محفوظ نیز با کسب جایزه نوبل ادبیات در ۱۹۸۸ نقش مهمی در ادبیات داستانی جهان عرب ایفا کرده است. او با ترسیم واقعیت‌های زندگی روزمره، مخاطب را به تأمل درباره ساختارهای قدرت و مسئولیت فردی فرا می‌خواند و اینگونه نقش تأثیرگذار خود را در گسترش مفهوم ادبیات متعهد در جهان عرب نشان داده است. به نظر می‌رسد دوره زندگی نجیب محفوظ با حوادث و اتفاقات مهم ملی و میهنی مصر مصادف بود. انقلاب ۱۹۱۹ و دوره میان دو جنگ جهانی تا انقلاب ۱۹۵۲ و تغییر و تحولات ناشی از انقلاب، جنگ اکبر و معاهده کمپ دیوید. او این شرایط را کاملاً درک کرده و

تلاش کرده تا اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه مصر را در آثار خود منعکس کند. نجیب محفوظ در آثارش به بازنمایی واقعیات اجتماعی می‌پردازد و با انتخاب مردم عادی به عنوان قهرمانان داستان‌هایش تلاش می‌کند جهان را همانگونه که هست به مخاطب نشان دهد. در حقیقت محفوظ سبک نویسنده‌گی خود را بر مبنای واقع‌گرایی قرار داد و همیشه واقعیت موجود در جامعه را اساس نویسنده‌گی خود قرار می‌داد. او خود در این باره می‌نویسد: «بر اساس منهج واقع‌گرایی می‌نوشتیم. در همان زمانی که ادبیات مدرن جهانی با آثار ادبی بسیاری به واقع‌گرایی روی آورده بود و سپس به جریان درونی هوشیار و ناهوشیار متمایل شد؛ من به واقع‌گرایی به معنی خاص آن می‌پرداختم.» (الغیطانی، ۱۹۸۰: ۴۲).

گئورگ لوکاچ^۱ (۱۸۸۵-۱۹۷۱) فیلسوف مارکسیست^۲ و منتقد ادبی مجارستانی است که شالوده‌زیبایی‌شنایی او تکیه بر روابط و مناسبات اجتماعی است. او برای خوانش آثار نویسندگان، نظریه رئالیسم انتقادی را مطرح ساخت. این نظریه به نارضایتی از وضع موجود و تلاش برای تغییر آن می‌پردازد. در حقیقت آثار رئالیسم^۳ انتقادی، ماهیتی انقلابی دارند و از این نگرش سرچشمه می‌گیرند که: «اگر گناهان و کاستی‌های بشر یا شخصیت داستان، معلول کاستی‌های محیط و اوضاع و ساختار اجتماعی باشد، پس تقصیر در وهله نخست به گردن اجتماع است؛ پس باید این ساختار اجتماعی را که در زندگی مردم شر می‌آفریند، به هر قیمت ممکن باطل کرد و اینگونه بود که نظام رئالیسم، ماهیت نفی‌کننده و انقلابی خود را در اواسط سده نوزدهم ظاهر ساخت» (کریمی‌مطهر و اکبرزاده، ۱۳۹۲: ۶۷)؛ بنابراین رئالیسم انتقادی که به نارضایتی از وضع موجود و تلاش برای تغییر آن توجه دارد، دو هدف اصلی را دنبال می‌کند: «تلاش برای آگاهی مردم از وضع موجود و ستم برخاسته از روابط اجتماعی و دوم ایجاد روحیه انقلابی در مردم و در هم شکستن ظرف کنونی جامعه (ساچکوف^۴، ۱۳۶۲: ۳۰۲).

۱-۱. تعریف موضوع

از جمله آثار ارزشمند آل احمد در شاخه ادبیات متعهد، رمان مدیر مدرسه (۱۳۳۷) است که آن را در انتقاد از وضعیت اجتماعی و ساختار نظام آموزشی جامعه ایران نوشته است. علاوه بر جنبه انتقادی، آل احمد در این اثر به برخی از مشخصه‌های رئالیسم انتقادی همچون کلیت اجتماعی (مدرسه به عنوان

1. Georg Lukács

2. marxist

3. Realism

4. suchkov

کلیت نظام فرهنگی و آموزشی)، واقع‌گرایی و آگاهی بخشی، تیپ‌سازی، رابطه قهرمان با جامعه و نیز اشاره به بستر تاریخی و اجتماعی جامعه پرداخته است و تصویر روشنی از فضای اجتماعی و فرهنگی و ساختار نظام آموزش ایران در دوره پهلوی منعکس کرده است. عبدالعلی دستغیب^۱ - منتقد برگزیده معاصر - این اثر را نقطه آغازی در مسیر داستان‌نویسی آل احمد می‌داند؛ چرا که داستان‌های نخستین او علارغم دارا بودن درون‌مایه اجتماعی، شیوه مشخصی ندارند و به فضای داستانی هدایت و علوی نزدیک‌اند. او معتقد است گام بلند آل احمد در زمینه سبک و نیز درونمایه تازه داستانی با انتشار مدیر مدرسه برداشته شده است (دستغیب، ۱۳۹۰: ۵۳).

نجیب محفوظ نیز در داستان‌هایش به بازنمایی واقعیت جامعه می‌پردازد. او در جهان داستان‌هایش از سطح ترسیم زندگی روزمره فراتر رفته و به نشان‌دادن تضادهای جامعه و نقد ساختارهای حاکم بر جامعه پرداخته است. همچنین شخصیت‌های داستانی محفوظ، تنها یک فرد نیستند بلکه نماینده یک طبقه و نمونه یک تیپ اجتماعی هستند. مجموع این ویژگی‌ها سبب شده که نظریه رئالیسم انتقادی برای تحلیل آثار محفوظ و به‌خصوص رمان اللص و الکلاب (۱۹۶۱) مناسب باشد. این اثر به رویدادها و شرایط اجتماعی جامعه مصر بعد از انقلاب ۱۹۵۲ پرداخته است. «داستان‌های محفوظ از جمله اللص و الکلاب بیان شرایط و بحران‌های اجتماعی، سیاسی و روحی جامعه مصر در قرن بیستم است که محیطی سرشار از خفقان بود» (علی‌میرزایی و همکاران، ۱۴۰۳: ۵۵). در این اثر، محفوظ به تصویر خائنانی پرداخته است که در حقیقت به اصول خود خیانت کرده‌اند؛ چرا که آنان با فاصله گرفتن از صف توده‌های مردمی و پیوستن به قدرت حاکمه - که قبلاً با آن مبارزه می‌کرده‌اند - به باور و اعتقاد خود پشت پا شده‌اند. نجیب محفوظ در وصف آنها گفته است: «به سوسیالیسم^۲ خیانت ورزیدند، به یمن انقلاب (انقلاب ۱۹۵۲) و شعارهای آن ترقی نمودند و به اصول سوسیالیسم و مبارزات گذشته پشت کردند» (محمد سعید، ۱۳۷۸: ۲۲۲ به نقل از صولی، ۱۳۸۹: ۵۸).

آنچه آشکار است این است که هر دو نویسنده به رئالیسم انتقادی توجه داشته‌اند؛ بنابراین آنچه در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود، تطبیق و مقایسه مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی و بررسی شاخصه‌هایی چون بازتاب واقعیت، کلیت اجتماعی، نسبت فرد و جامعه، تیپ‌سازی و ادبیات مردمی در این دو اثر است.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

هدف از انجام این پژوهش آشکار کردن جنبه‌های رئالیستی این آثار بر مبنای نظریه رئالیسم انتقادی جورج لوکاچ و نیز بررسی وجوه اشتراک و افتراق این دو اثر در نوع نگاه به فرد و جامعه و نیز نقد ساختارهای اجتماعی حاکم است. در مجموع، این پژوهش تلاشی است در جهت تبیین هرچه بیشتر جایگاه این دو نویسنده در ادبیات متعهد ایران و مصر و بر آن است تا نشان دهد چگونه ادبیات داستانی در دو بستر فرهنگی متفاوت با مفاهیمی نسبتاً مشابه به ابزاری برای نقد اجتماعی و بازتاب مسائل بنیادین انسان معاصر بدل شده است. در مجموع اهمیت این پژوهش آن است که خواننده را در درک عمیق رئالیسم انتقادی یاری می‌دهد و نشان می‌دهد چگونه دو نویسنده از طریق جزئیات ظاهری در پی نشان دادن واقعیت کلی جامعه هستند.

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

پرسش اساسی این پژوهش آن است که شباهت‌ها و تفاوت‌های رئالیسم انتقادی به کارگرفته شده در روایت آل احمد و نجیب محفوظ کدام‌اند؟ پاسخ دادن به این پرسش کلی، مستلزم پاسخ دادن به پرسش‌های فرعی دیگری است که عبارتند از:

۱- فضای تاریخی و اجتماعی کشورهای ایران و مصر تا چه اندازه در این دو اثر منعکس گردیده است؟

۲- در ساختار روایی این دو اثر، کلیت اجتماعی جامعه ایران و مصر چگونه بازتاب یافته است؟

۳- کدام تیپ‌های اجتماعی در این دو اثر منعکس شده است؟

۴- نسبت فرد (قهرمان) با جامعه در این دو اثر چگونه است؟ آیا فرد در تقابل با جامعه است یا همراه و همسو با آن؟

۱-۴. پیشینه پژوهش

آثار جلال آل احمد و نجیب محفوظ با توجه به جایگاه مهم این دو نویسنده، همواره مورد توجه پژوهشگران واقع شده است و در پژوهش‌های بسیاری تاکنون به آنها پرداخته شده است. این پژوهش‌ها شامل کتاب، پایان‌نامه و مقاله است که به ترتیب و در دو بخش بررسی می‌شود: نخست پژوهش‌هایی که با نگاهی انتقادی یا جامعه‌شناسانه به بررسی مدیر مدرسه یا اللص و الکلاب پرداخته‌اند و عبارتند از:

قربانی (۱۳۹۳) در کتابی با عنوان «نقد و تفسیر آثار جلال آل احمد» به بررسی عناصر داستانی،

محتوا و سبک مدیر مدرسه پرداخته است. دستغیب (۱۳۹۰) به نقد آثار جلال آل احمد پرداخته است و در نقد مدیر مدرسه به تأثیرپذیری آل احمد از آلبر کامو و نیز نثر کهن پارسی اشاره کرده است. مومنی (۱۳۸۰) در پایان‌نامه خود در دوره کارشناسی ارشد به «تجزیه و تحلیل گفتمانی داستان مدیر مدرسه جلال آل احمد در دو سطح خرد و کلان» پرداخته است. در این که بر مبنای نظریه‌های زبان‌شناختی^۱ انجام شده از الگوی هالیدی و حسن برای بررسی عوامل انسجام متن و از الگوهای فرشیدورد و همایی در تجزیه و تحلیل ساز و کارهای سبکی استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داده، الگوی داستان مدیر مدرسه در راستای الگوی گفتمانی هیچ سازمان یافته است و در بررسی عناصر انسجام متن نیز انسجام ارجاعی بیشترین بسامد را دارد و عامل انسجام جانشینی نمودی نداشته است. باصولی (۱۳۸۹) نیز در پایان‌نامه خود به «بررسی مضمون و ساختار رمان *اللص و الکلاب* اثر نجیب محفوظ» پرداخته است. در این پژوهش به بررسی عناصر داستانی در این اثر پرداخته شده و نتایج نشان داده، از میان انواع عناصر داستانی، عنصر شخصیت نقش بیشتری در انعکاس افکار و عقاید نویسنده داشته است. جمشیدی و میمن‌دی (۱۳۹۶) نیز در مقاله‌ای به «شخصیت‌پردازی در رمان *اللص و الکلاب* اثر نجیب محفوظ» پرداخته‌اند و شیوه‌های پردازش اقسام شخصیت اعم ایستا، پویا، قراردادی و... در این اثر تحلیل و واکاوی شده است. صالحی و مرادزاده (۱۳۹۶) نیز در پژوهش دیگری به این اثر پرداخته‌اند و با بهره‌گیری از الگوی ساختاری کلود برون رمان *اللص و الکلاب* را تحلیل کرده‌اند. نتایج پژوهش بیانگر آن است که روایت این اثر توالی‌های مرتبط و معناداری دارد و انواع توالی‌های ساده-مرکب و زنجیره‌ای-انضمامی-پیوندی در آن دیده می‌شود. همانگونه که توضیح داده شد، هیچ کدام از پژوهش‌هایی که تاکنون درباره این دو اثر انجام شده است، به مباحث مربوط به جامعه‌شناسی ادبیات و رئالیسم انتقادی نپرداخته است و عمده پژوهش‌های انجام شده به ساختار روایی و عناصر داستانی مدیر مدرسه و *اللص و الکلاب* اختصاص یافته است.

دسته دوم شامل پژوهش‌هایی است که به تحلیل تطبیقی آثار این دو نویسنده با یکدیگر پرداخته‌اند

مانند:

«بررسی تطبیقی رئالیسم اجتماعی در داستان‌های کوتاه جلال آل احمد و نجیب محفوظ» عنوان کتابی است که خدایاری و موذنی میمن‌دی (۱۳۹۵) منتشر کرده‌اند. در این اثر به پنج مجموعه داستان

آل احمد با عنوان‌های «دید و بازدید»، «از رنجی که می‌بریم»، «سه‌تار»، «زن زیادی» و «پنج داستان» و نیز مجموعه داستان‌های کوتاه نجیب محفوظ پرداخته شده که عبارتند از: «شرارت شیطان»، «خانه بدنام»، «جنایت»، «خواب» و ۱۲ داستان دیگر که در کتاب *روز قتل رئیس جمهور* گردآوری شده‌اند. این پژوهش در پنج فصل و به صورت تطبیقی صورت گرفته است. در این پژوهش علاوه بر بررسی تطبیقی رئالیسم اجتماعی و نه انتقادی آثار آل احمد و محفوظ، به دو اثر مورد بحث ما اشاره‌ای نشده است. عباسی و همکاران (۱۴۰۰) نیز در پژوهشی تطبیقی (مقاله) با عنوان «اندیشه سیاسی آرمانشهری در آثار جلال آل احمد و نجیب محفوظ، با بررسی نقش تصوف دو داستان نون و القلم و رحله ابن فطومه» نوع بهره‌گیری این دو نویسنده از تصوف را در دو اثر مذکور را بررسی کرده‌اند و نیز به مقایسه زبان دو اثر و نوع بهره‌گیری نویسندگان از انواع نمادها در این دو اثر پرداخته‌اند.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد در هیچ کدام از پژوهش‌های انجام شده تاکنون به تحلیل تطبیقی دو رمان *مدیر مدرسه و اللص و الکلاب* پرداخته نشده است. همچنین قابل ذکر است که پژوهش‌های انجام شده در زمینه تحلیل تطبیقی آثار آل احمد و محفوظ اگرچه گام‌های مهمی در مقایسه فکری و محتوایی آثار دو نویسنده است، اما کاستی‌هایی هم چون عدم بهره‌گیری نظامند از نظریه‌های ادبی برای تحلیل تطبیقی دارد که تلاش می‌شود در پژوهش حاضر به آن پرداخته شود.

۱-۵. روش پژوهش و چارچوب نظری

کلیت مبانی نظری این پژوهش، ادبیات تطبیقی با تمرکز بر جامعه‌شناسی ادبیات است. جامعه‌شناسان ادبیات همواره در پی نشان‌دادن چگونگی بازتاب واقعیت‌های اجتماعی در آثار ادبی هستند. از جمله نظریه‌پردازان مشهور این حوزه جورج لوکاک است که نظریه رئالیسم انتقادی را مطرح ساخت. لوکاک به هیچ وجه مدعی نیست که متن رمان به بازآفرینی صرف واقعیت اجتماعی می‌پردازد و منظور او از بازتاب واقعیت، در حقیقت بازآفرینی مکانیکی و دقیق واقعیت نیست؛ بلکه اگر متنی جامعه را بر مبنای شخصیت‌های و کنش‌های نوعی و به مثابه یک کلیت منسجم، ترسیم نماید، یک متن رئالیستی خواهد بود (زیم، ۱۳۷۷: ۱۵۷). «رئالیسم ابزاری دقیق برای ایجاد شبکه‌ای ارتباطی از ارزش‌ها و کنش‌های انسانی بین نویسنده و جامعه بود؛ در نتیجه جوهر واقع‌گرایی عبارت شد از تحلیل و انتقاد اجتماعی، مطالعه و تجسم زندگی انسان در جامعه، روابط بین فرد و جامعه و ساختمان خود

جامعه» (رافائل^۱، ۱۳۵۷: ۲۱). «لوکاج رئالیسم را با بهره‌گیری از مفهوم کلیت تعریف می‌کند. او معتقد است مسئله مرکزی رئالیسم، بازنمودن متناسب تمامیت شخصیت انسان است» (همان: ۹) و جامعه‌شناسی آثار ادبی باید با رویکردی کلی‌نگرانه انجام شود. در باور لوکاج اثر رئالیستی با ابداع تیپ مشخص می‌شود یعنی شخصیتی که وجود او کانون همگرایی و تلاقی تمام عناصر تعیین‌کننده‌ای می‌شود

که در یک دوره تاریخی مشخص، از نظر انسانی و اجتماعی، جنبه اساسی دارند» (ایوتادیه، ۱۳۷۷: ۱۰۱). او معتقد است نمایش زنده انسان جامع امکان‌پذیر نیست مگر در صورتی که نویسنده آفرینش تیپ‌ها را هدف خود قرار دهد و این امر مستلزم پیوند ناگسستنی میان انسان خصوصی و انسان زندگی عمومی جامعه است (لوکاج، ۱۳۹۲: ۱۶).

همچنین قابل ذکر است که وجه انتقادی رئالیسم به تولید اثر هنری بر پایه ویژگی‌های روایت زندگی محرومان جامعه در سیر طبیعی حوادث و تبیین تضادها و تناقض‌ها می‌پردازد (رنجبر، ۱۳۹۷: ۱۰۰). لوکاج معتقد است: «رئالیسم سبکی میان سبک‌ها و شیوه‌های ادبی دیگر نیست؛ بلکه شالوده و سنگ بنای ادبیات است» (لوکاج، ۱۴۰۲: ۵۰). به عقیده او ادبیات راستین باید ادبیاتی مردمی باشد که زبان گنگ را گویا و چشمان کور را بینا سازد و منظور از مردمی بودن حقیقی ادبیات این است که مسائل اصیل را در برترین سطح ممکن بیان کند و به کنه عمیق‌ترین ریشه‌های درد و احساس و اندیشه و عمل آدمی راه یابد (همان، ۱۳۷۳: ۲۶۳). از دیگر مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی لوکاج، غلبه واقعیت بر افکار و عقاید نویسنده است. او جوهر رئالیسم واقعی را تشنگی نویسنده بزرگ برای حقیقت و آزمندی متعصبانه او برای واقعیت می‌داند؛ حتی اگر موقعیت قهرمانان با گرمی‌ترین غرض‌های نویسنده و اعتقادات بسیار مقدس او در تضاد باشد، بی هیچ تأملی آنچه را می‌بیند، وصف می‌کند (همان: ۱۳ و ۱۴). در مبحث رئالیسم انتقادی از این مؤلفه با عنوان بازتاب واقعیت یاد می‌شود.

در مجموع بر اساس رئالیسم انتقادی لوکاج، اثری ارزشمند است که دارای ویژگی‌های مذکور باشد و بی‌توجهی نویسنده به این معیارها سبب کاهش ارزش یک اثر می‌گردد. به نظر می‌رسد این نظریه چارچوبی مناسب برای تحلیل تطبیقی مدیر مدرسه و اللص و الکلاب باشد؛ چرا که این دو اثر بن مایه اجتماعی دارند و این نظریه امکان بررسی پیوند اثر ادبی با کلیت اجتماعی را فراهم می‌سازد و در

پرتو آن می‌توان نشان داد که آل احمد و محفوظ، به عنوان دو نویسنده مشهور متعهد در ادبیات داستانی ایران و مصر، چگونه به نقد واقعیت‌های اجتماعی زمانه خود پرداخته‌اند و چگونه تصویری از فضای جامعه خود منعکس کرده‌اند.

۲. پردازش تحلیلی موضوع: تحلیل دو رمان بر اساس رئالیسم انتقادی لوکاچ

مدیر مدرسه آل احمد روایت زندگی معلمی است که پس از ده سال تدریس در دبستان، خسته از تکرار درس‌ها، تصمیم می‌گیرد مدیر یک مدرسه دور افتاده شود که تا بتواند به استراحت پردازد و آرامش بیشتری را تجربه کند اما پس از ورود به آنجا نیز با چالش‌های بسیاری مواجهه می‌شود. مشکلات زندگی معلمان و دانش‌آموزان، بی‌عدالتی‌های اجتماعی و تلاش‌های نافرجام مدیر برای بهبود شرایط، او را خسته و آزرده می‌سازد. احساس نارکارآمدی یک مدیر دغدغه‌مند در یک سیستم اداری فاسد سرانجام سبب استعفای او می‌شود و داستان با ارسال نامه استعفای او به اداره فرهنگ به پایان می‌رسد.

اللص و الکلاب داستان زندگی پسر فقیری به نام سعید مهران است که با تحقیر جامعه و نیز خیانت اطرافیان مواجهه می‌شود؛ بنابراین تصمیم می‌گیرد از آنها انتقام بگیرد اما موفق نمی‌شود. در این میان به اشتباه بیگانه‌هایی به دست او کشته می‌شوند و خیانتکاران جان سالم به در می‌برند و او نیز دستگیر می‌شود. داستان صحنه تقابل فرد و جامعه است و نویسنده به انعکاس نابسامانی‌های اجتماعی و بی‌عدالتی‌هایی پرداخته که یک پسر فقیر مطیع را به یک دزد قاتل تبدیل می‌سازد و در حالی که مجرمان اصلی و خیانتکاران در امنیت و آسایش به سر می‌برند.

۱-۲. بستر اجتماعی و تاریخی شکل‌گیری آثار

به عقیده لوکاچ از آنجا که انسان فقط در شرایط تاریخی و اجتماعی خود زیست می‌کند؛ بنابراین رویکرد زیبایی‌شناسی به سیاست اجتناب‌ناپذیر است. راه پویایی ادبیات نیز آن است که با قرار دادن قهرمان‌ها-آدم‌های داستان- در چشم‌انداز تاریخی به آنها توان بخشد که بتوانند انگیزه، راه و تکامل خود را به نمایش درآورند (لوکاچ، ۱۳۷۳: پانزده)؛ بنابراین در بررسی آثار داستانی بر مبنای رویکرد انتقادی لوکاچ، توجه به بستر اجتماعی و تاریخی آثار ضروری است. مدیر مدرسه روایت فضای آموزشی و فرهنگی ایران دهه ۱۳۳۰ است؛ بنابراین به منظور بررسی مولفه چگونگی انعکاس بستر اجتماعی و تاریخی در این اثر، ارائه چشم‌اندازی از فضای آموزشی ایران در دوره پهلوی ضروری

می‌نماید. مؤلفه‌های نظام آموزشی شکل گرفته در عصر پهلوی اول را چنین برشمرده‌اند: «۱- برخورد چکشی و نظامی‌گرایانه در صدور احکام و مقررات، ۲- تمرکز برنامه و تکلیف کلیه مدارس برای پذیرش، ۳- گسترش کمی مدارس برای همگانی کردن آموزش که اصولاً کیفیت آموزشی- پرورشی مدرسه را تحت الشعاع قرار می‌دهد و ۴- گسترش تقلید از نظام آموزشی غرب. در مجموع، یک نظام آموزشی متمرکز دولتی، تقلیدی و صورتگرا بود که تمرکز کامل آن ناشی از اقتدار و استبدادی بود که مبنای عمل و اجرای تصمیمات قرار می‌گرفت» (ایراوانی، ۱۳۹۳: ۹۲). رضاخان در پی ایجاد یک مدرن‌سازی تقلیدی بود اما جامعه ایران آمادگی آن را نداشت و مقدمات مدرنیته غربی در ایران فراهم نبود. به عنوان نمونه تعداد مدارس زیاد شد، اما تعداد معلمان واجد شرایط و امکانات لازم اولیه برای مدارس فراهم نبود و اینگونه بود که آموزش کیفیت مطلوبی نداشت (همان: ۹۳). در دوره پهلوی دوم نیز این شرایط تداوم یافت؛ البته تغییرات نسبی نیز صورت گرفت مثلاً ممنوعیت‌های مطلق درباره پوشش زنان حذف شد. آل احمد تصویر این شرایط را به خوبی در داستانش منعکس کرده است. در این اثر مجوز تأسیس یک مدرسه در منطقه‌ای دورافتاده صادر شده که فاقد هرگونه امکانات اولیه است. در چنین شرایطی دغدغه کادرآموزشی مدرسه و دانش‌آموزان و نیز والدین آنها پیش از آنکه آموزش و تعلیم و تربیت باشد، فراهم کردن هیزم برای بخاری و شن و ماسه برای حیاط مدرسه و نیز کفش و لباس دانش‌آموزان است. کمبود معلم نیز از دیگر چالش‌های اساسی مدرسه است: «دو تا از کلاس‌ها بی‌معلم بود. کلاس چهارم که معلمش لای گچ توی بیمارستان بود و معلمی هم که به جایش برایمان فرستاده بودند هنوز نتوانسته بود برنامه‌اش را با ساعت‌های خالی ما جور کند. کلاس سوم که معلم ترکه‌ایش یک ماهی بود از ترس فرمانداری نظامی مخفی شده بود و کس دیگری را جای خودش می‌فرستاد که آن روز نیامده بود» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۷۶). علاوه بر این، گسترش مدارس و کمبود معلم سبب استخدام افرادی فاقد صلاحیت معلمی شده است. آل احمد این معضل نظام آموزشی را از زبان مدیر با تجربه مدرسه اینگونه روایت می‌کند: «جای معلم‌های پیرپاتال زمان خودمان عجب خالی بود و اینها چه جوانان چلفته‌ای» (همان: ۷۰ و ۷۱) و یا: «جانشین معلم کلاس چهارم هنوز سر و صورتی به کارش نداده بود و حالا یک کلاس دیگر هم بی‌معلم می‌شد. از اول سال تا آنوقت، آن معلم یدکی را هم طلبکار بودیم که قرار بود بیاید و جای ساعتی را که به دیگران ارفاق کرده بودیم پر کند» (همان: ۸۱).

نگاه جنسیتی به زنان و بی‌توجهی اداره فرهنگ به زیست فرهنگی جامعه شاید از دیگر مشکلات

زنان در آن جامعه باشد که معلم زن داستان را از حضور در مدرسه منصرف می‌سازد. به نظر می‌رسد آل احمد، معذب بودن زن و نگاه سنگین مردان را ناشی از عدم آمادگی جامعه ایرانی برای پذیرش مدرنیته غرب از نظر فرهنگی تلقی می‌کند. او واکنش مدیر یک دبستان دورافتاده را در برخورد با یک معلم زن جوان اینگونه روایت می‌کند:

«... خواستم بگویم مگر رئیس فرهنگ نمی‌داند که اینجا بیش از حد مردانه است؟... پرسید آیا غیر از او هم معلم زن داریم؟ گفتم: متأسفانه راه مدرسه ما را برای پاشنه کفش خانم‌ها نساخته‌اند که خندید و احساس کردم زورکی می‌خندد... آن‌ا تصمیم گرفتم امتحانی بکنم: - این را هم اطلاع داشته باشید که فقط دوتا از معلم‌های ما متأهل‌اند. قرمز شد و برای اینکه کار دیگری نکرده باشد، برخاست و حکمش را از روی میز برداشت. از دفتر بیرون رفت و معلم‌ها که انگار مویشان را آتش زده‌اند به عجله رسیدند و هر کدام از پشت سر آنقدر او را پاییدند تا از در بزرگ آهنی مدرسه بیرون رفت» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۷۸ و ۷۹).

بررسی این مؤلفه از رئالیسم انتقادی لوکاچ نشان می‌دهد آل احمد در این اثر، موقعیت قهرمان داستان را در بستر اجتماعی، تاریخی و فرهنگی زمانه‌اش به خوبی نشان داده است. او تصویر روشنی از فضای فرهنگی و اجتماعی زمانه را - بر اساس آنچه درباره تاریخ و جامعه‌شناسی دوره مذکور ثبت شده - را در اثر ادبی خود منعکس ساخته است.

نجیب محفوظ نیز در رمان اللص و الکلاب به انعکاس فضای اجتماعی کشور مصر پس از انقلاب ۱۹۵۲ پرداخته است. درباره میزان تأثیرگذاری و توانایی نجیب محفوظ در انتقال حقایق سیاسی و اجتماعی تاریخ مصر سلماوی - یکی از دوستان نزدیک او - نوشته: «چه بسیار سفیرهایی به من گفتند که با مطالعه آثار نجیب محفوظ توانسته‌اند مصر و تاریخ آن را درک کنند؛ از جمله سفیر سابق فرانسه به من گفت: در آثار نجیب چیزهایی را یافته که در کتاب‌های تاریخی مصر نیافته است» (سلماوی، ۲۰۰۷: ۱۰۳). داستان اللص و الکلاب برگرفته از زندگی یک سارق سابقه‌دار ملقب به السفاح است. شخصی که با خیانت همسر و وکیلش، تصمیم می‌گیرد از آن دو انتقام بگیرد و سرانجام کشته می‌شود. این سارق فراری در آن برهه - اوایل دهه شصت - نزد مردم به یک اسطوره ملی بدل شده است و چرایی این امر ذهن محفوظ را به قدری درگیر می‌سازد که طرح اولیه رمانش را شکل می‌دهد (صولی، ۱۳۸۹: ۵۹). نجیب محفوظ قهرمان رمانش را از جامعه برگزیده و برای مردم کاملاً آشناست. او به طور کامل زندگی قهرمان را در بافت تاریخی و اجتماعی زمانه روایت می‌کند. آنچه سبب انقلاب مصر

گردید عواملی چون فقر گسترده، تضاد طبقاتی، فساد گسترده و بی‌عدالتی‌های اجتماعی بود (ر.ک: نصیری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۳-۱۰۵).

انقلاب منجر به استقرار نظام جمهوری در مصر گشت اما پس از آن عده‌ای آشکارا به نظام جمهوری خیانت می‌کنند و همین امر سبب ناامیدی، بی‌اعتمادی و سرخوردگی برخی انقلابیون می‌گردد. نویسنده به شکل کاملاً نمادین بازتاب این وقایع را در زندگی شخصی قهرمان داستان نشان می‌دهد؛ همچنین محفوظ از فضای سنگین نظارت و سرکوب و کنترل شدید امنیتی نوشته است. پلیس در سرتاسر داستان در تمام کوچه‌ها و خیابان‌ها حضور کامل دارد در حالی که هیچ اتفاق خاصی روی نداده است. قهرمان داستان نیز کاملاً نسبت به دولت و دادگاه بی‌اعتماد است و حاضر نیست برای حل اختلاف به آنجا مراجعه کند. محفوظ کنترل شدید پلیس و بی‌اعتمادی قهرمان به دادگاه قضا را اینگونه روایت کرده است:

«مضی نحوه مسرعا و تحسسه مفتشا عما یریب فی صدره او جویه، فعل ذالک بمهارة خفة و درة و هو یقول:

- اسکت یا بن الثعلب، ماذا ترید؟ - جئت للتفاهم علی مستقبل ابنتی... - أنت تعرف التفاهم؟ - نعم، من أجل ابنتی. - عند المحكمة... - سالجا إليها عند البأس...» (محفوظ، بی‌تا: ۱۱)
(ترجمه: مأمور به سرعت به سمت او رفت و با مهارت و چالاکی جیب‌ها و سینه‌اش را بازرسی کرد و گفت: - ساکت باش حقه‌باز، چی می‌خواهی؟... به خاطر آینده دخترم برای تفاهم اودم... تو میدونی تفاهم چیه؟ بله بخاطر دخترم. - دادگاه برای توئه. هر وقت ناامید شدم به دادگاه پناه می‌برم).

همچنین انقلاب مصر با اجرای قانون اصلاحات اراضی سبب دگرگونی ساختار مالکیت و طبقات گردید. از جمله این دگرگونی طبقات درباره شخصیت رؤوف علوان روی داده است. او دانشجویی روشنفکر بود که بعد از انقلاب تغییر طبقه می‌یابد و صاحب ثروت و مکنت فراوان می‌گردد، به گونه‌ای که منظره کاخ او به تعبیر نجیب محفوظ منظره‌ای قدیمی است که همواره گواه ثروتمندان و خاطرات تاریخ بوده است:

« و رؤوف الیوم رجل فیما یدو. عظیم جدا کهذه الحجرة. و لم یکن فیما مضی إلا محررا بمجلة النذیر، مجلة منزوية بشارع محمد علی. ولكنها كانت صوتا مدونا للحرية. تری کیف أنت الیوم یا رؤوف... یا لها من فیلا خالية من ثلاث جهات، و الجهة الرابعة حديقة متزامية. هذه الأشجار تتناجی حول جسد الفیلا الأبيض، منظر قديم طالما شهد ذکریات التاریخ...» (محفوظ، بی‌تا: ۲۹)

(ترجمه: به نظر می‌رسد امروز رؤوف مرد بزرگی است. خیلی بزرگ مثل این اتاق. در حالی که در گذشته فقط یک سردبیر در مجله‌الندیر بود، محله‌ای دورافتاده واقع در خیابان محمدعلی، که در عین حال صدای بلند آزادی بود. امروز چگونه‌ای رؤوف؟... عجب ویلایی! از سه طرف خالی و از طرف چهارم باغی وسیع. سایه‌های درختان اطراف دیوارهای این ویلای سفید نجوا می‌کردند. منظره‌ای قدیمی که همواره گواه ثروتمندان و خاطرات تاریخ بوده است).

۲-۲. کلیت اجتماعی در ساختار روایت دو اثر

بر اساس نظریه کلیت یا تمامیت، کل همواره بر جز مقدم است. همچنین جز را باید در پرتو و سایه کل معنا کرد (لوکاچ، ۱۳۷۷: ۵۵). این مفهوم به عنوان کلیت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های رمان‌هایی است که نویسنده به رئالیسم انتقادی گرایش داشته است. در رمان مدیر مدرسه، آل احمد اگر چه به روایت زندگی اعضای یک محیط آموزشی (مدیر، ناظم، معلم و مستخدم) در یک مدرسه دورافتاده پرداخته می‌شود، اما دقیقاً بر اساس تعریف لوکاچ از کلیت اجتماعی، وضعیت یک محیط آموزشی کوچک را در سایه کلیت اجتماع و نظام نشان داده است و کاملاً آشکار است که هدف نویسنده صرفاً بازآفرینی جز نبوده است. در این اثر یک فرد فرهنگی (معلم) برای کسب موافقت کارگزینی کل، مبلغ ۱۵۰ تومان به آنان رشوه می‌دهد (آل احمد، ۱۳۹۴: ۱۲). در حقیقت نویسنده روابط اجتماعی مثبت و هدفمند در محیط اداری آن جامعه را منوط به پرداخت رشوه می‌داند و سپس آن را بسیار سازنده جلوه می‌دهد؛ چرا که بعد از کسب موافقت کارگزینی، رئیس فرهنگ با تمام نارضایتی و مخالفتش نسبت به جذب مدیری که مبادی آداب نیست-نخستین بار سیگار به دست وارد اتاق رئیس شده و بی‌توجه به همه چیز، خاکستر سیگارش را در زیرسیگاری و روی میز او ریخته- کاری از دستش بر نمی‌آید: «می‌دانستم که چه او بپذیرد و چه نپذیرد، کار تمام است. خودش هم می‌دانست. حتماً هم دستگیرش شد که با این نک و نالی که کرد، خودش را کفایت کرده» (همان: ۱۲). اما آل احمد در نشان دادن فساد اداری به این حد بسنده نکرده، بلکه در ادامه از تغییر رفتار ناگهانی همین فرد با خود سخن رانده تا تأثیر و نقش مهم دلال رشوه بگیر را در ساختار آموزشی جامعه خود برجسته سازد: «صاف برگشتم به کارگزینی کل، سراغ آنکه بفهمی نفهمی دلال کارم بود... اینبار رئیس فرهنگ جلوی پایم بلند شد که «ای آقا... چرا اول نفرمودید؟!...» (همان: ۱۵).

نویسنده با تأکیدش بر تأثیر رشوه در تصمیم کارگزینی کل، تأثیر آن را در کلیت ساختار اجتماعی

نشان می‌دهد. در این میان آل احمد از شخصی سخن می‌راند که برای گرفتن رشوه، بر ضرورت لزوم اجرای قوانین شرع و عرف تأکید می‌کند:

«پیش از بلند شدن بوی اسکناس به آنجا هم دو سه تا عیب شرعی و عرفی گرفته بودند... و کارها به همین حرف‌ها کشیده بود که به واسطه قضیه بفهماند که باید در کیسه را شل کنم و کردم...» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۱۴) و اینگونه نویسنده در ضمن بحث درباره رفتار کارگزینی کل با یک معلم، تیغ تیز انتقاد خود را متوجه کسانی می‌سازد که دین و قوانین دین را دستاویز خواسته‌ها و امیال دنیایی خود می‌سازند. در چنین شرایطی راوی- قهرمان داستان به جای آنکه در برابر خواسته آنها بایستد و مقابله کند، به خواسته‌شان عمل می‌کند. آل احمد با چنین کاری، کنش قهرمان داستان را در پیوند دیالکتیکی با ساختارهای اجتماعی (کلیت معیوب) نشان دهد. در حقیقت، به عقیده لوکاچ در بیان مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی، نویسنده نشان دادن واقعیت جامعه و شفاف‌سازی را بر اعتقاد راستین خود ترجیح داده است. همچنین نویسنده، به شنیدن خبر زندانی بودن مدیر قبلی مدرسه اشاره می‌کند و سپس حدس می‌زند که او بی‌گناه است و علت به زندان رفتنش یا بی‌تجربگی است و یا بی‌عدالتی به گونه‌ای که احتمالاً او مجبور شده کفاره گناهان دیگران را پردازد (آل احمد، ۱۳۹۴: ۱۴). این در حالی است که راوی، مدیر قبلی مدرسه را هرگز ندیده و او را نمی‌شناسد؛ بنابراین به نظر می‌رسد آنچه سبب گمانه‌زنی‌اش درباره بی‌گناهی مدیر سابق شده، آشنایی با بی‌عدالتی‌های دستگاه قضایی آن جامعه است. علاوه بر این، مدیر قبلی مدرسه هیچ نقشی در داستان ندارد و به نظر می‌رسد تنها انگیزه نویسنده از مطرح کردن این بحث، برجسته ساختن عملکرد نادرست و بی‌عدالتی دستگاه قضا است که از طریق روایت زندگی مدیر سابق مدرسه، آن را بیان می‌کند. این عمل در داستان در حقیقت همان تجلی تقدم کل بر جز و تمایل نویسنده به بهره‌گیری از رئالیسم انتقادی لوکاچ بوده است. آل احمد در این اثر با محور قرار دادن یک جز به ویژگی‌های کل می‌پردازد و مهم‌تر از همه آنکه تضادهای ساختاری جامعه را به خوبی در یک محیط کوچک آموزشی نشان می‌دهد و در حقیقت با افشای تناقض‌های درونی، راه آگاهی‌بخشی را در پیش می‌گیرد. مدرسه که باید محیطی آموزشی با تمرکز بر تعلیم و تربیت کودکان باشد، به مکان تنبیه دائمی و بسیار سخت دانش‌آموزان توسط ناظم تبدیل شده است. تأکید نویسنده بر این امر و توصیف طولانی چگونگی تنبیه دانش‌آموزان (همان: ۳۱) در حقیقت نوعی تقابل ظاهر (تعلیم و تربیت صحیح) با واقعیت ساختاری (اجبار دانش‌آموزان به اطاعت اداری و انضباط کاذب) است. آل احمد همچنین علت حضور دائمی دانش‌آموزان مدرسه را نه اشتیاق آنان به علم و

دانش بلکه فقر و تنگدستی می‌داند:

«از راه که می‌رسیدند، دور بخاری‌ها جمع می‌شدند و گیوه‌هاشان را خشک می‌کردند. عده‌ای هم ناهار می‌ماندند. خیلی زود فهمیدم که ظهر در مدرسه ماندن هم، مسأله کفش بود. هر که داشت نمی‌ماند... پیش از اینها مزخرفات زیادی خوانده بودم درباره اینکه قوام تعلیم و تربیت به چه چیزهاست. به معلم یا به تخته‌پاک کن یا هزار چیز دیگر اما اینجا به صورتی بسیار ساده و بدوی، قوام فرهنگ به کفش بود...» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۴۴ و ۴۵) اینگونه نویسنده با آشکار کردن تضاد و تقابل صورت و ظاهر با واقعیت ماجرا، از معضل فقر در جامعه پرده برمی‌دارد.

بر اساس آنچه ذکر شد در این اثر وضعیت مدرسه و کلاس‌های درس به عنوان جز، نمایانگر وضعیت کل (جامعه) است و اداره فرهنگ با بی‌توجهی خود نسبت به حل مشکلات مدرسه و محیط آموزشی و سرپوش نهاد بر مشکلات و پاک کردن صورت مسأله به جای حل آن، نیز بازتاب کلیت ساختار حکومتی فاسد جامعه است که با همراه شدن مسئولان اداره فرهنگ با فساد و تباهی موجود در فضای آموزشی نشان داده شده است: «نشستم ماحصل حرف‌هایم را روی کاغذ آوردم. حرف‌هایی که با همه چرندی، هر وزیر فرهنگی می‌توانست با آن یک برنامه هفت ساله برای کارش بریزد... در را باز کردم و سلام و تا آمدم خودم را معرفی کنم یارو پیشدستی کرد و صندلی آورد و چای سفارش داد و: «احتیاجی به این حرف‌ها نیست و قضیه کوچک بود و حل شد و راضی به زحمت شما نبودیم» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۱۱۲).

مطالعه اللص و الکلاب نشان می‌دهد محفوظ نیز در انعکاس زندگی سعید مهران و ماجراهای زندگی‌اش در پی انعکاس شرایط جامعه است و آنچه برای او اهمیت دارد شرایط اجتماعی زمانه است (کلیت) و نه جز (زندگی سعید مهران). محفوظ با انتخاب یک شخصیت اجتماعی که برای جامعه مصر آشناست و تغییر دادن جزئیاتی از زندگی قهرمان داستان در مقایسه با شخصیت واقعی السفاح در جامعه مصر، رئال بودن اثر را ملموس‌تر ساخته است و نیز با نشان دادن دلایل محبوبیت این دزد سابقه‌دار که دست به قتل می‌زند به نقد آشکار وضعیت اجتماعی و قضایی جامعه مصر پس از انقلاب، می‌پردازد. محفوظ نیز در این اثر در پی نشان دادن تناقض‌ها اجتماعی میان ساختار حاکمیت و حقیقت اجتماعی است. تناقضی که نجیب محفوظ در این اثر بیش از هر چیز دیگری بر آن تأکید کرده است، نشان دادن بی‌عدالتی‌های قضایی بعد از انقلاب است که با اهداف انقلابیون در تضاد است:

«فقال سعید بغم: - بل مجرمون پنجون و یسقط الأبرياء... . فتسال الشيخ و هو پتتهند: - متی نظفر

بسكون القلب تحت جريان الحكم؟ فأجاب سعيد: - عندما يكون الحكم عادلا. - هو عادل أبدا...
 فحرك سعيد رأسه في غريظ مغمغما: - هربا الاوغاد واسفاه...» (محفوظ، بی‌تا: ۱۲۲).
 (ترجمه: سعيد با ناراحتی گفت -جنایت کاران و مجرمان نجات پیدا می‌کنند و بی‌گناهان سقوط می‌کنند. شیخ در حالی که آه می‌کشید پرسید: -کی با آرامش دل، تحت جریان این حکومت به پیروزی می‌رسیم؟ سعيد جواب داد: -وقتی که حکومت عادل باشد. -او همیشه عادل است. سعيد سرش را از روی عصبانیت تکان داد و زیر لب گفت: -ای داد. پست فطرتا فرار کردند).

در این اثر قهرمان که در حقیقت خود یک دزد بوده است، تبدیل به تعقیب‌کننده سگ‌ها(خائنین) می‌شود. اگر چه در آغاز انگیزه او شخصی و به قصد انتقام از همسر و رفیقش بود اما در ادامه با تعقیب رؤوف علوان، این چهره به عنوان نماینده خائنان معرفی می‌شود و انگیزه قهرمان در حقیقت دگرگون می‌شود، یعنی مبارزه از وجهه فردی به وجهه اجتماعی دگرگونی می‌یابد. در این اثر قهرمان در برابر تمام خیانت‌ها قرار می‌گیرد تا محفوظ به خوبی آمیختگی جز با کل و کلیت اوضاع اجتماعی را با استفاده از جز بیان کند و نشان دهد که چگونه مشکل خصوصی قهرمان به مشکل عمومی جامعه تبدیل شده است و او تصمیم می‌گیرد در برابر همه -خائنان- بایستد:

«مرّة أخرى يتنفس نسمة الحرية، ولكن الجو غبار خانيق و حرا لا يطاق... و هو واحد، خسر الكثير،
 حتى الاعوام الغالية خسر منها أربعة غدرا و سيقف عما قريب أمام الجميع متحديا...» (محفوظ، بی‌تا: ۷)

(ترجمه: بار دیگر تنفس هوای غبارآلود و خفه‌کننده و گرمای طاقت‌فرسای بیرون زندان
 برایش امکان‌پذیر شد... او تنهاست و چهار سال از بهترین روزهای زندگی‌اش را بخاطر آن
 خیانت از دست داده است و حالا قصد دارد که در برابر همه بایستد).

۲-۳. تیپ‌سازی به جای فردیت محض

بر اساس نظریه بازتاب واقعیت هر فرد متعلق به یک تیپ یا طبقه است و منعکس‌کننده واقعیات اجتماعی. در تعریف مقوله شخصیت و تیپیک(موقعیت نوعی) نمایش هوش و عقل، نقشی تعیین‌کننده دارد و وجه تمایز آن با فرمالیسم آن است که مناسبات ستیزآمیز میان انسان‌ها را به مثابه تأثیرات امور هماهنگ یا متضاد، بازتاب می‌دهد (ایوتادیه، ۱۳۷۷: ۱۰۷). در مدیر مدرسه، تیپ‌سازی آشکار است. قهرمان داستان به عنوان مدیر نه فقط نماینده معلمان و مدیران بلکه در حقیقت به عنوان نماینده طبقه متوسط تحصیلکرده در اجتماع معرفی می‌شود. دغدغه‌های قهرمان، شخصی و صرفاً مربوط به زندگی

معلمان و مدیران نیست بلکه گاه اندوه جمعی و مشکلات یک انسان تحصیلکرده طبقه متوسط رو به پایین اجتماع را منعکس می‌کند. اگر چه ممکن است قهرمان داستان تمامی صفات آن تیپ را منعکس نکند اما آل احمد با برجسته ساختن صفات اصلی و بارز یک معلم - قهرمان داستان - که دلسوزی و احساس مسئولیت نسبت به آینده دانش‌آموزان، است، تصویر روشن و ماندگاری از معلمان در جامعه ایرانی را ثبت کرده است که به نظر می‌رسد هنوز حقیقی است. مدیر و معلمان در حالی که - دزدی حسابدار فرهنگ باعث عدم پرداخت حقوق آنها شده و بی‌توجهی آشکار اداره فرهنگ به آن، از ارزش و اعتبار اجتماعی آنها کاسته است - به منظور تهیه کفش و کلاه برای دانش‌آموزان بی‌بضاعت مدرسه، دست به دامن انجمن محلی می‌شوند:

«...و معلم کلاس چهار شروع کرد که... و اینکه هر چه باشد ما هم زیر سایه آقایانیم و تصدیق می‌فرمایید که خوش‌آیند نیست آفازاده‌ها همدرس بچه‌هایی باشند که نه کفش دارند و نه کلاه و اینکه از مراتب نوع دوستی آقایان مطلعیم و تشکر از کامیون‌های شن می‌دانست برای چه آورده‌ایم... بعد هم ناظم از چرت درآمد و چیزهایی را که از حفظ کرده بود گفت و التماس و دعا و کار را آنقدر خراب کرد که فقط «آمن یجیب»ش مانده بود. نزدیک بود دوران بزنند و به زور رودرواسی دست به جیب‌ها بکنند که من از جا در رفتم. تشری به ناظم زدم که گدا بازی را بگذارد کنار و حالی‌شان کردم که صحبت از تقاضا نیست و گدا یی، بلکه مدرسه دور افتاده است...» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۴۹)

در حالی که مدیر، معلمان و ناظم همگی نماینده طبقه فرهنگیان جامعه هستند اما هر کدام از آنان با توجه به ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری‌شان شخصیت‌هایی تیزیک از نوع تیپ‌های اجتماعی محسوب می‌شوند. مدیر نماینده روشنفکری مصلح در درون یک سیستم بیمار است که در پی اصلاح به مقابله دست می‌زند و حاضر به همراهی و تأیید فساد موجود نمی‌شود حتی اگر تاوان آن کناره‌گیری از شغلش باشد. در مقابل ناظم نماد کسانی است که در پی حفظ موقعیت خود هستند. آنان در سیستم اداری با روحیه محافظه‌کاری و فرصت‌طلبی ظاهر می‌شوند و حاضر به پذیرش و تحمل هر گونه خواری و خفتی هستند. معلمان نیز معرف تیپ اجتماعی فرهنگیان خسته، افسرده و بی‌میل و انگیزه‌ای هستند که در سیستم اداری هیچ نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای برای خود قائل نیستند که مدیر اصلاح‌طلب روشنفکر اینگونه از آنان انتقاد می‌کند: «... چه مقلدهای بی‌دردسری برای فرنگی‌مابی!... بدتر از همه بی‌دست و پایی‌شان بود. مثلاً به کله هیچ کدامشان نمی‌زد که دست به یکی کنند و کار مدرسه را یک

هفته نه، یک روز، حتی یک ساعت لنگ کنند... و باز بدتر از همه اینها بی‌شخصیتی معلم‌ها بود که درمانده‌ام کرده بود...عجب هیچ‌کاره‌هایی بودند...» (همان: ۷۱). دانش‌آموزان نیز تیپ کودکان فقیر و محروم طبقات پایین جامعه هستند که قربانی فقر و بی‌عدالتی و ناآگاهی و بیسوادی والدین خود هستند. آنان فاقد هر گونه آینده روشنی هستند: «گذشته از دست‌های چقندر و لباس‌های خیس - به مدرسه که می‌رسیدند چشم اغلبشان هم سرخ بود. پیدا بود که باز آن روز صبح یک فصل گریه کرده‌اند و در خانه‌شان علم صراطی بوده و پدرها بیشتر میراب و باغبان و لابد خوش تخم و عیالوار» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۴۵) و یا: «...با این پدر و مادرها بچه‌ها حق دارند که قرتی و دزد و دروغگو از آب دریابند. این مدرسه‌ها را اول باید برای پدر و مادرها باز کرد» (همان: ۱۰۹).

در *اللسرّ و الکلاب* نیز نجیب محفوظ به تیپ‌سازی از شخصیت قهرمان داستان دست زده تا تصویر روشنی از جامعه مصر ارائه دهد. سعید مهران اگر چه در ظاهر در پی انتقام گرفتن از همسر و رفیق خیانتکار خود است و در پایان شکست می‌خورد اما نجیب محفوظ صفات یک شورشگر انقلابی رو به او می‌دهد تا او را مبارزی علیه ظلم و استبداد در جامعه معرفی کرده است. در این اثر شخصیت سعید مهران یک شخصیت تپیک است چرا که دغدغه‌هایش بیش از آنکه شخصی باشد، اجتماعی است. محفوظ آشکارا و از زبان قهرمان اعلام می‌دارد که آنچه در این داستان روایت می‌شود، صرفاً زندگی یک شخص (قهرمان داستان) نیست؛ بلکه او نماینده همه مظلومان، دلسوزان و خیانت‌دیدگان است:

«إن من يقتلني إنما يقتل الملايين، أنا الحلم والأمل وفدية الجبناء، وأنا المثل والعزاء والدمع الذي

يفضح صاحبه، والقول بأنني مجنون ينبغي أن يشمل كافة العاطفين» (محفوظ، بی‌تا: ۱۲۰).

(ترجمه: هر کسی که من را می‌کشد، در واقع این میلیون‌ها نفر را می‌کشد. من رؤیا و آرزو

و قربانی ترسوها هستم. من نمونه عزا و اشک کسی هستم که دوستش را رسوا می‌کند و

این حرف که من دیوانه‌ام باید شامل همه کسانی بشود که دلسوزی می‌کنند...).

همچنین نجیب محفوظ در این اثر شخصیت‌های تپیک متفاوتی آفریده است و آنان را در تقابل با یکدیگر قرار داده است. رؤوف علوان نیز دیگر شخصیت تپیک این اثر است. او نماینده انسان‌ها فرصت‌طلبی است که می‌توانند به راحتی با جریان حاکم همراه شود و آرمان و عقایدشان را به فراموشی بسپارند. او برای عدالت می‌جنگد اما پس از انقلاب، برای پیشرفت خود به دوستش خیانت می‌کند و به عنوان نماینده خائنان معرفی می‌شود: «...إذ أن رؤوف هو رمز الخيانة التي ينضوي تحتها عlish و

نبویه و جميع الخونة في الأرض» (محفوظ، بی تا: ۱۱۰)

(ترجمه: ... چون رؤوف علوان همان رمز خیانتی است که عیش و نبویه و تمام خیانتکاران روی زمین زیر دست او هستند). چنین به نظر می‌رسد که تیپ‌های شخصیتی در داستان محفوظ نمایانگر روحیات و ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری هستند؛ بنابراین نسبت به شخصیت تیپیک داستان آل احمد جامعیت بیشتری دارند.

۲-۴. نسبت فرد و جامعه

متن در رمان مدیر مدرسه، راوی - قهرمان داستان، مدیری مهربان، دلسوز، مسئولیت‌پذیر است که همواره برای بهبود شرایط تلاش می‌کند؛ اما کم کم احساس می‌کند هیچ کس او را جدی نمی‌گیرد. معاون مدرسه به او امر و نهی می‌کند، قدرت مافوق (اداره فرهنگ) را یادآور می‌شود و تأکید می‌کند که مدیر نباید در تقابل با ساختار قرار گیرد (آل احمد، ۱۳۹۴: ۴۳). مدیر در پی اصلاح اخلاقی است و برخورد مؤدبانه‌اش را در مواجهه با هرکسی دیده می‌شود اما هیچ کس با او شبیه خودش رفتار نمی‌کند. مدیر سرانجام خشم خود را اینگونه نشان می‌دهد: «خاک بر سر این فرهنگ با مدیرش که من باشم» (همان‌جا). در این اثر فرد (قهرمان - مدیر) در تقابل با جامعه (اداره فرهنگ) قرار می‌گیرد. در حقیقت اداره فرهنگ به عنوان یک نهاد اجتماعی ابزار بازتولید سلطه است. در چنین شرایطی قهرمان داستان روش‌ها و دستورالعمل‌های اداره فرهنگ برای ارتقا، پرداخت حقوق، نوع برخورد با فرهنگیان و در مجموع سلسله مراتب اداری را نادرست می‌داند، امیدی به اصلاح ندارد و حتی صحبت کردن با رئیس فرهنگ را بی‌فایده می‌داند؛ بنابراین سکوت و تسلیم را پیش می‌گیرد در حالی که نارضایتی خود را از جذب افراد فاقد صلاحیت شغل معلمی اینگونه بیان می‌کند: «... از در اتاق تو نیامده، بوی ادوکلنش فضا را پر می‌کرد. عجب، فرهنگ را با قرطی‌ها انباشته بودند. بادا باد. او را هم گذاشتیم سر کلاس سه. کاسه از آش داغ‌تر که نمی‌شد» (همان: ۸۲).

همچنین مدیر به عنوان یک فرد فرهنگی در تقابل شدید با افکار عوام است و شدیدترین انتقادات را نسبت به والدین دانش‌آموزان و نحوه برخورد و تصمیم‌گیری آنان درباره آینده فرزندانشان دارد؛ بنابراین اعتراض شدید خود را در ماجرای شکایت پدر و مادر دانش‌آموز از معلم اینگونه نشان می‌دهد: «... مثل این پدر و مادر احمق که کوس دیوخی خودشان را خودشان می‌زدند و عجب گندش را بالا آوردند...» (همان: ۱۰۹) اوج تقابل قهرمان با جامعه و ساختارهای حاکم در آخرین سطرهای رمان نمود می‌یابد و آن وقتی است که مدیر مدرسه ناامید از بهبود وضعیت و شرایط موجود، نوشتن استعفا نامه و

حذف و کناره‌گیری از سیستم آموزشی را تنها راه موجود می‌داند. مدیر به دلیل تنبیه دانش‌آموز روزهای بسیاری را منتظر اختطاریه دادگاه مانده تا بالاخره بتواند آنجا حرفش را بزند و از تمامی مشکلات موجود با مسئولان سخن بگوید (همان: ۱۱۰)، اما سرانجام در روز موعود بازپرس پرونده، قضیه را کوچکتر از آن می‌داند که قابل بحث باشد: «... که عرق سرد بر بدن من نشست. چایی‌ام را که خوردم روی همان کاغذهای نشان‌دار استعفانامه‌ام را نوشتم و به نام همکلاسی پخمه‌ام که تازه رئیس فرهنگ شده بود، دم در، پست کردم» (همان: ۱۱۲).

در *الّص و الکلاب* نیز قهرمان داستان در جدال با جامعه به حاشیه می‌رود و حذف می‌شود. در حقیقت محفوظ در نشان دادن نسبت قهرمان با جامعه در پی نشان دادن شکاف میان عدالت انقلابی و واقعیت جامعه است. در سر تا سر داستان قهرمان برای انتقام گرفتن از پست فطرتان و خائنانش تلاش می‌کند اما در پایان او مغلوب می‌شود و داستان با صحنه دستگیری او پایان می‌یابد. حقیقت داستان، تنهایی قهرمان در جدال با جامعه است:

«و مأساتی الحقیقیة انی رغم تأیید الملايين أجدي ملقى في وحدة مظلمة بلا نصير، ضیاع غیر معقول و لن تزیل رصاصة عنه عدم معقولیته ولكنها ستكون احتجاجاً دامياً مناسباً علی ائی حال، کی یطمئن الأحياء و الأموات ولا یفقدون آخر أمل» (محفوظ، بی‌تا: ۱۱۰).

(ترجمه: مصیبت واقعی من این است که بر خلاف حمایت میلیون‌ها نفر، خودم را خوابیده توی تنهایی تاریک و بدون یاور می‌بینم. تباهی نامعقولی که گلوله‌ای نامعقول آن را از بین نمی‌برد، ولی به هر حال یک اعتراض مناسب است تا زنده‌ها و مرده‌ها مطمئن شوند آخرین امیدشان را از دست ندادند...).

مبارزه قهرمان و تقابل او با جامعه در *الّص و الکلاب* شدت بیشتری دارد؛ بنابراین در پایان او به عنوان یک قاتل که هیچ راه نجاتی ندارد، دستگیر می‌شود در حالی که قهرمان مدیر مدرسه در اعتراضی ملایم تنها از شغل خود استعفا می‌دهد.

۲-۵. مردمی بودن اثر

از دیگر مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی آن است که نویسنده در نوشته خود از سطح توصیف عادی رویدادها فراتر رود و عمق درد و رنج مردم را در جامعه نشان دهد. آل احمد خود معتقد بود که «نویسنده راستین چشم مردم است و خود نیز چشم و گوش مردم شد و واقعیت‌گرایی برآنش می‌داشت که در پایگاه جراحی باشد که رگ‌زن است و مرهم‌گذار و نه در پایگاه زمان‌سازگاران» (دستغیب،

۱۳۹۰: ۸). در مدیر مدرسه آل احمد از پس هر رفتار منفی و ناشایست یا اشتباه دانش‌آموز و معلم در محیط آموزشی، نقبی به عمق رنج و اندوه فرد خطرکار می‌زند تا علاوه بر آنکه روح درک متقابل را در مخاطب داستان‌ش بدمد، به ریشه شکل‌گیری ناهنجاری‌ها نیز اشاره کند. معلم کلاس پنج، چند عکس مبتذل را در اختیار دانش‌آموزش قرار داده تا روی تخته‌ای بچسباند. پدر دانش‌آموز با خشم بسیار به مدرسه آمده و خواهان اخراج معلم است. در چنین شرایطی که خطایی نابخشودنی از معلم سر زده و مدیر در برابر والدین دانش‌آموزش شرمسار است، نویسنده برخورد متفاوت مدیر را روایت می‌کند: «حالا چه کنم؟ به او چه جوابی بدهم؟ بگویم معلم را اخراج خواهم کرد؟ او چه بکند؟ پیدا بود که در هیچ خانه‌ای و در هیچ گوشه‌ای از شهر کسی را ندارد که به این عکس‌های روی کاغذ دلخوش کرده...» (آل احمد، ۱۳۹۴: ۵۴) مدیر ریشه گناه نابخشودنی معلم را در عمق تنهایی و بی‌کسی، فقر و نداشتن شرایط ازدواج جستجو می‌کند و تلاش می‌کند او را ببخشد... «معلم را احضار کردم. علت احضار را می‌دانست و داد می‌زد که چیزی ندارد که بگوید... بعد گفتم که خیلی جوان‌ها هستند که نمی‌توانند زن بگیرند و وزرای فرهنگ هم این روزها گرفتار مصاحبه‌های روزنامه‌ای و رادیویی هستند اما در نجیب‌خانه‌ها که باز است و از این مزخرفات و همدردی و دلسوزی و نگذاشتن حتی یک کلمه حرف بزنند...» (همان: ۷۵).

یا وقتی معلم یکی از کلاس‌ها با تأخیر به مدرسه آمده، دانش‌آموزان بدون معلم مانده‌اند، کلاس شلوغ است و مدیر از تأخیر معلم عصبانی است، وقتی شتاب معلم را در راه رفتن می‌بیند بدون آنکه از معلم توضیح بخواهد او را می‌بخشد در حالی که با فکر کردن به شرایط زندگی معلم خود را اینگونه برای بخشش توجیه می‌کند:

«...چه می‌دانم... مگر او آدم نبود؟ او هم لابد قرضی دارد، دردی دارد، غصه‌ای دلش را می‌خورد. مگر یک جوان بریانتین‌زده لنگر به سینه بسته نمی‌تواند تنها باشد؟ شاید اتوبوسش دیر کرده، شاید راه‌بندان بوده، جاده قرق بوده و باز یک گردن کلفتی از اقصای عالم می‌آمده که از این سفره مرتضی علی بی‌نصیب نماند. به هر صورت دل بخشیده‌مش» (همان: ۲۷).

آل احمد در جای‌جای متن در این اثر فرد مقصر یا خطاکار را یک ناچار در مانده معرفی می‌کند که او نیز اسیر شرایط است و عمق درد و رنج‌های فرد در شرایط و ساختارهای اجتماعی زمانه جستجو کند تا ادبیاتی مردمی بیافریند.

محفوظ نیز اندوه قهرمان داستان را با اندوه مردم پیوند می‌دهد. ادبیات مردمی محفوظ در این اثر محدود به جامعه مصر و شرایط اجتماعی زمانه‌ای که توصیف می‌کند، نیست بلکه یک ادبیات مردمی جهان‌شمول است. او با شکست قهرمان در دستیابی به اهدافش، از تمایلات و خواسته‌ها و آرزوهای ناکام مردم دنیا سخن می‌راند تا خواننده را از هر ملیتی با اندوه قهرمان همراه سازد:

«ولا أدري إن كنا سنلتقي مرة أخرى، أين و متى. ولن يخفق قلبك بحبي في هذه الحياة المليئة بالرصاصات الطائشة. وكالرصاص تطيش رغائب كثيرة في الدنيا مخلفة وراءها سلسلة من الحلقات المحزنة... ولو أن الخيانة الكامنة ظهرت في صفحة الوجه كما تظهر آثار الحميات الخبيثة لما تجلى جمال في غير موضعه ولأعفيت قلوب كثيرة من عبث المكائد...» (محفوظ، بی‌تا: ۷۸)

«ترجمه: نمی‌دانم کجا و چه وقت یک بار دیگر همدیگر را می‌بینیم. توی این زندگی پر از گلوله‌های به هدف نخورده، هرگز قلب تو به عشق من نمی‌تپد. خواسته‌ها و تمایلات زیادی مثل گلوله توی این دنیا ناامید می‌شوند که غم و ناراحتی‌های زیادی را پشت سر می‌گذارد... اگر خیانت پنهان، در قیافه آدم‌ها معلوم می‌شد، همونطور که علائم بیماری‌های سخت معلوم می‌شود، دیگر کسی هیچ زیبایی غیرطبیعی نمی‌دید و قلب‌های زیادی از شر این حيله‌گری‌ها خلاص می‌شد.»

همچنین نویسنده با آفرینش شخصیت نور در داستان از زنان قربانی فقر می‌نویسد که برای ادامه زندگی خود مجبور به خودفروشی می‌شوند. در حقیقت محفوظ با یادآوری عدالت فراموش شده، تصویر زنده‌ای از رنج مردم محروم را ارائه می‌دهد مردمی که فاقد هرگونه شأن و جایگاهی در جامعه هستند و هیچ تار مویی حتی برای گم شدن آنان به لرزه در نمی‌آید. نجیب محفوظ در انعکاس بُعد مردمی بودن اثر، قهرمان داستان را اینگونه با رنج مردم (زنان تنها) همراه می‌شود:

«و نفخ غاضبا و هو يتساءل: - هل تحتز شعرة في الوجود لضبا عها؟ كلا. حتى نظره الرئاء غير المجدية لن تحظى بها. امرأة بلا نصير في خضم الأمواج اللامبالية أو العادية و سناء - كذلك - قد تجرد نفسها يوما بلا قلب يهتم بها و تقبض قلبه في خوف و غضب...» (محفوظ، بی‌تا: ۱۲۶)

«ترجمه: با عصبانیت نفس عمیقی کشید و پرسید: - آیا در دنیا یک تار مو پیدا می‌شود تا بخاطر گم شدن او بلرزد؟ هرگز. حتی نگاه دلسوزانه هم بی‌فایده است. زنی بی‌یاور در دریایی از امواج بی‌توجهی و دشمنی. سنا نیز شاید روزی خودش را اینگونه بیابد که هیچ قلبی به او توجه نمی‌کند و اهمیتی به او نمی‌دهد. دلش از ترس و عصبانیت گرفت...».

جدول ۱. مقایسه تطبیقی محورهای دو اثر بر اساس نظریه لوکاج (منبع: یافته‌های پژوهش)

مؤلفه‌های نظری در اندیشه لوکاج	کلیت اجتماعی	جایگاه قهرمان	نسبت فرد و جامعه	سرانجام قهرمان	شخصیت تیپیک
رمان مدیر مدرسه	مدرسه به مثابه مجموعه کلی فرهنگ و آموزش	فرد فرهنگی (مدیر یک مدرسه دور افتاده)	فرد در ساختار اداری و در تقابل با نظام آموزشی و نیز در تقابل با عوام	کناره‌گیری و استعفا	نماینده طبقه تحصیل‌کردگان روشنفکر
رمان اللّص و الکلاب	شهر به مثابه نظام قدرت	انقلابی طرد شده (قاتل فراری)	فرد در ساختار قدرت سیاسی و در تقابل با دستگاه قضایی و همراه با مردم	دستگیر شدن	نماینده عموم مردم محروم و دادخواه

۳. نتیجه‌گیری

نتایج بررسی تطبیقی رمان‌های مدیر مدرسه آل احمد و اللّص و الکلاب نجیب محفوظ نشان می‌دهد هر دو نویسنده از ماهیت انقلابی و نفی‌کننده رئالیسم انتقادی بهره گرفته‌اند. جورج لوکاج در نظریه رئالیسم انتقادی در ادبیات داستانی از مؤلفه‌هایی همچون تأثیر پذیری اثر از رویدادهای سیاسی و اجتماعی، کلیت اجتماعی، نسبت فرد با جامعه، شخصیت تیپیک و ادبیات مردمی نام می‌برد که این مؤلفه‌ها در هر دو اثر دیده می‌شود؛ اما بررسی‌ها نشان می‌دهد در نوع بهره‌گیری این مؤلفه‌ها تفاوت‌هایی وجود دارد. آل احمد ساختار آموزشی و اداره فرهنگ را در جامعه ایران در دوره پهلوی دوم مورد نقد قرار داده و قهرمان داستان خود را در درون این ساختار معرفی کرده است، در حالی که نجیب محفوظ ساختار سیاسی و دستگاه قضایی دولت مصر را بعد از انقلاب و اواخر دهه ۱۹۵۰، در حقیقت بر اساس منطق لوکاج در نظریه رئالیسم انتقادی، قهرمان هر دو رمان نماینده یک موقعیت تاریخی و اجتماعی است.

هر دو نویسنده با انعکاس وضعیت زندگی قهرمانان داستان، به انعکاس رویدادهای زمانه پرداخته‌اند؛ اما دغدغه‌مندی قهرمان رمان محفوظ بیشتر است. او زندگی شخصی قهرمان را با محوریت تحولات جامعه و فضای سیاسی حاکم بر کشور مصر روایت کرده و فضای حاکم بر شهر قاهره را به مثابه کلیت ساختار سیاسی و امنیتی کشور مصر منعکس کرده است. در حقیقت او بر اساس نظریه لوکاج با استفاده از یک جز گسترده‌تر -نسبت به آل احمد- کلیت اجتماعی بیشتری را منعکس ساخته است، در حالی که آل احمد با به کارگیری مدرسه به مثابه کلیت ساختار آموزشی و فرهنگی جامعه، بیشتر به انعکاس دغدغه‌های آموزشی و فرهنگی قهرمان پرداخته است. در مجموع هر دو اثر به بازتاب

واقعیت‌های جامعه و آشکار کردن تضادها و تناقض‌های میان اهداف نظام و واقعیت موجود در جامعه پرداخته‌اند و ریشه مشکلات قهرمان داستان را در ساختار اجتماعی جامعه یافته‌اند.

در هر دو اثر فرد به طور کامل در تقابل با ساختارهای حاکم بر جامعه قرار دارد و برای انجام اصلاحات به کنش‌های فردی متوسل می‌شود. قهرمان در داستان آل احمد برای بهبود شرایط از طریق دولت اقدام می‌کند و چون تلاش‌هایش بی‌ثمر می‌ماند، سرانجام استعفا می‌دهد. او هرگز روحیه انقلابی ندارد و به مبارزه با ساختار حاکم نمی‌پردازد و قهرمان پس از نقدی ملایم به ساختار آموزشی تسلیم می‌شود. در این اثر قهرمان نه فقط با ساختارهای حاکم بر جامعه در تقابل است بلکه او با عموم مردم جامعه نیز همراه نیست و علاوه بر خانواده‌های دانش‌آموزان، حتی معلمان و ناظم مدرسه - که همکاران او هستند - نیز از تیغ تیز انتقاد او در امان نمی‌مانند. در این اثر نسبت فرد با جامعه، تضاد کامل است. در اللصّ و الکلاب بر خلاف مدیر مدرسه قهرمان برای انجام اصلاحات دست به دامان دولت و ساختار حاکم نمی‌شود و از همان آغاز به ساختار قدرت بی‌اعتماد است؛ بنابراین در تقابل شدیدتری با جامعه قرار می‌گیرد و علارغم ناکامی‌ها در دستیابی به اهدافش تا پایان داستان به مقابله با دولت می‌پردازد و هرگز حاضر نمی‌شود به حاکمیت و دستگاه قضا اعتماد کند اما او به شدت با مردم و به‌خصوص طبقه محرومان همراه و همدل است.

نویسندگان هر دو رمان، شخصیت‌های داستانی خود را در قالب تیپ‌های اجتماعی معرفی کرده‌اند. هر چند آل احمد در یک فضای آموزشی به تیپ‌سازی پرداخته است و در آغاز چنین به نظر می‌رسد که مدیر و ناظم و معلم در ظاهر فقط نماینده این طبقه فرهنگی هستند، اما او با انعکاس ابعاد روانی و ویژگی‌های اخلاقی شخصیت‌ها و نیز تیپ‌سازی از والدین دانش‌آموزان - به عنوان عوام - ابعاد وسیعی از وضعیت طبقات اجتماعی جامعه ارائه داده است. محفوظ نیز در فرایند تیپ‌سازی به ویژگی‌های اخلاقی و روانی شخصیت‌ها توجه کرده و تیپ‌های همچون مبارز انقلابی و خائن و فرصت‌طلب ساخته است.

همچنین هر دو اثر بر اساس مؤلفه‌های رئالیسم انتقادی، نمودی از ادبیات مردمی هستند هر چند که این ویژگی در مدیر مدرسه کم‌تر است، اما از آنجا که آل احمد ریشه ناهنجاری‌های اخلاقی جامعه را دردهای پنهان سرکوب‌شده می‌داند و تلاش می‌کند به عمق درد و رنج‌های افراد خطارکار اشاره کند، می‌توان تا حدودی بارقه‌های ادبیات مردمی در این قائل شد.

اما بازتاب ادبیات مردمی در اللصّ و الکلاب نمود بیشتری دارد چرا که در این اثر محفوظ نه تنها،

اندوه قهرمان داستان را با اندوه مردم مصر پیوند داده است؛ بلکه ادبیات مردمی او محدود به جامعه مصر نیست و یک ادبیات مردمی جهان‌شمول است و او با شکست قهرمان در دستیابی به اهدافش، از تمایلات و خواسته‌ها و آرزوهای ناکام مردم دنیا سخن می‌راند تا خواننده را از هر ملیتی با اندوه قهرمان همراه سازد.

در مجموع می‌توان این دو اثر را به عنوان نمونه‌های شاخص رئالیسم انتقادی در ادبیات داستانی ایران و مصر دانست.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

بنا بر اظهار نویسندگان مقاله حامی مالی ندارد.

کتابنامه

- آل احمد، جلال (۱۳۹۴). مدیر مدرسه، چاپ چهارم، تهران: سخن.
- ایو تادیه، ژان (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی ادبیات و بنیان‌گذاران آن (مجموعه مقالات)، گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران نقش جهان.
- ایروان، شهین (۱۳۹۳). «مقدمه‌ای بر تبیین نظام آموزش و پرورش ایران از آغاز دوره مدرن‌سازی تا امروز»، پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، سال چهارم، شماره ۱، صص ۸۳-۱۱۰.
- بوریس، ساچکوف (۱۳۶۲). تاریخ رئالیسم: پژوهشی در ادبیات رئالیستی از رنسانس تا امروز، ترجمه محمدتقی فرامرزی، تهران: تندر.
- دستغیب، عبدالعلی (۱۳۹۰). نقد آثار جلال آل احمد، تهران: سروش.
- رافائل، ماکس (۱۳۵۷). نگاه به تاریخ ادبیات جهان (تاریخ رئالیسم)، ترجمه محمدتقی فرامرزی، تهران: شباهنگ.
- رنجبر، محمود (۱۳۹۷). «تحلیل رئالیسم انتقادی شخصیت پروبلما تیک در رمان زیبا صدایم کن»، نقد و نظریه ادبی، دوره ۳، پیاپی ۲، شماره ۶، صص ۹۹-۱۱۹.
- زیما، پیر و (۱۳۷۷). درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات: مجموعه مقالات (نظرات آدرنو و دیگران...)، گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران نقش جهان.
- سلموای، محمد (۲۰۰۷). نجیب محفوظ: المحلة الأخيرة، القاهرة: دارالشروق.

صولی، محسن (۱۳۸۹). بررسی مضمون و ساختار رمان اللص و الکلاب اثر نجیب محفوظ، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کردستان.

علی میرزایی، الهام، حیدری، محمود، رضایی، رضا (۱۴۰۳). «مطالعه تطبیقی استعاره‌های مفهومی در رمان‌های آینده‌های دردبار و اللص و الکلاب با تأکید بر مضامین اجتماعی»، *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، دوره ۱۴، شماره ۳ پیاپی ۵۵، صص ۶۸-۴۹.

الغیطانی، جمال (۱۹۸۰). *نجیب محفوظ*، بیروت: دارالمیصره.

فرجی نصیری، شهریار، مسعودنیا، حسین و هرسیج، حسین (۱۳۹۴). «نقش طبقه متوسط جدید در انقلاب ۲۰۱۱ مصر»، *سیاست جهانی*، دوره ۴، شماره دوم، صص ۱۴۸-۱۰۰.

قادری، فاطمه، کیانی، مریم و کاظمی زهرانی، مرضیه (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی مضامین اجتماعی در رمان ابن‌الفقییر اثر مولود فرعون و داستان مدیر مدرسه اثر جلال آل احمد»، *نشریه کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، دوره ۶، شماره ۲۴، صص ۱۴۰-۱۱۹.

کریمی مطهر، جان الله و اکبرزاده، ناهید (۱۳۹۲). «بازتاب رئالیسم انتقادی روسیه در ادبیات فارسی معاصر: مطالعه موردی وکلای مرافعه اثر میرزا فتحعلی آخوندزاده»، *ادب فارسی*، شماره پیاپی ۱۱، صص ۷۱-۵۹. لوکاچ، گئورگ (۱۳۷۳). *پژوهشی در رئالیسم اروپایی*، ترجمه اکبر افسری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. لوکاچ، گئورگ (۱۳۷۷). *تاریخ و آگاهی طبقاتی: پژوهشی در دیالکتیک مارکسیستی*، ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: تجربه.

لوکاچ، گئورگ (۱۳۹۲). *جامعه‌شناسی رمان*، ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: ماهی.

لوکاچ، گئورگ (۱۴۰۲). *معنای رئالیسم معاصر*، ترجمه احسان پورخیری، تهران: لاهیتا.

محفوظ، نجیب (بی‌تا). *اللس و الکلاب*، الناشر: مکتبه مصر.

میرآخوری، قاسم و حیدر شجاعی (۱۳۷۶). *مرغ حق: زندگی و اندیشه جلال آل احمد*، تهران: جامی.

References

- Al-Ahmad, J. (2015). *School Principal*, Fourth Edition, Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Ali Mirzaei, E., Heydari, M., Rezaei, R. (2024). "A Comparative Study of Conceptual Metaphors in the Novels of Ayeneye Dardar and Al-Lus and Al-Kalab with Emphasis on Social Themes", *Kawsahnameh of Comparative Literature*, 14(3), No. 55, pp. 49-68. (In Persian)
- Al-Ghitani, J. (1980). *Naguib Mahfouz Remembers*, Beirut: Dar Al-Maysara. (In Arabic)
- Boris, S. (1983). *History of Realism: A Study in Realist Literature from the Renaissance to the Present*, translated by Mohammad Taghi Faramarzi, Tehran: Tondar. (In Persian)

- Dastghayib, A. (2011). Critique of the works of Jalal Al-Ahmad, Tehran: Soroush. (In Persian)
- Ghaderi, F., Kiani, M., and Kazemi-Zahrani, M. (2016). "A Comparative Study of Social Themes in the Novel Ibn al-Faqir by Maudul Faraon and the Story of the Schoolmaster by Jalal Al-Ahmad", *Kavashnameh Comparative Literature Journal*, 6(24), pp. 119-140. (In Persian)
- Karimi Motahar, J. & Akbarzadeh, N. (2013). Reflection of Russian Critical Realism in Contemporary Persian Literature: A Case Study of Lawyers by Mirza Fathali Akhundzadeh", *Persian Literature*, No. 11, pp. 59-71. (In Persian)
- Lukács, G. (1994). A Study in European Realism, Translated by; Akbar Afsari, Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian)
- Loukach, G. (1998). History and Class Consciousness: A Study in Marxist Dialectics, translated by Mohammad Jafar Poyandeh, Tehran: tajrobe. (In Persian)
- Loukach, G. (2013). Sociology of the Novel, translated by Mohammad Jafar Poyandeh. Tehran: Mahi Publications. (In Persian)
- Loukach, G. (2023). The Meaning of Contemporary Realism Pourkhiri. translated by Ehsan., Tehran: Lahita Publications. (In Persian)
- Mirakhuri, Q and Shojaei, H. (1997). The Bird of Truth: The Life and Thought of Jalal Al-Ahmad, Tehran: Jami Publications. (In Persian)
- Najib, m (?) Al-Las and Al-Kalab, Publisher: Maktabeh Mesr Publications. (In Arabic)
- Nasiri, Sh. et al. (2015). "The Role of the New Middle Class in the 2011 Egyptian Revolution", *World Politics*, pp. 100-148. (In Persian)
- Ranjbar, M (2018). "A Critical Realism Analysis of the Problematic Character in the Beautiful Novel Call Me", *Literary Criticism and Theory*, pp. 99-119. (In Persian)
- Raphael, M (1978). A Look at the History of World Literature (History of Realism), translated by Mohammad Taghi Faramarzi, Tehran: Shabahang. (In Persian)
- Salmawi, M (2007). Najib Mahfouz Mohalla al-Akhira, Cairo: Dar al-Shurouq. (In Arabic)
- Souli, M (2010). Studying the content and structure of the novel Al-Lus and Al-Kalab by Najib Mahfouz, Master's thesis, Department of Arabic Language and Literature, University of Kurdistan. (In Persian)
- Yerevan, Sh (2014). "An Introduction to Explaining the Iranian Education System from the Beginning of the Modernization Period to Today", *Research Journal of Fundamentals of Education*, pp. 83-110. (In Persian)
- Yves Tadié, J. (1998). Sociology of Literature and Its Founders (Collection of Articles), Translated by; Mohammad Jafar Poyandeh, Tehran, Naqsh-e Jahan. (In Persian)
- Zima, P. (1998). An Introduction to the Sociology of Literature: A Collection of Articles (Opinions of Adorno and Others...), Translated by; Mohammad Jafar Poyandeh, Tehran, Naqsh-e Jahan. (In Persian)

دراسة مقارنة لروايتي "مدير المدرسة" لجلال آل الأحمد و"اللص والكلاب" لنجيب محفوظ، استناداً إلى الواقعية النقدية

حسين مهتدي^{*١} | سميه شروني^٢

١. الكاتب المسؤول، أستاذ مشارك، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية آداب والعلوم الإنسانية، جامعة خليج فارس، بوشهر، إيران

العنوان الإلكتروني: mohetadi@pgu.ac.ir

٢. أستاذ مساعد، قسم اللغة الفارسية وآدابها، كلية آداب والعلوم الإنسانية، جامعة خليج فارس، بوشهر، إيران

العنوان الإلكتروني: s.sharooni@pgu.ac.ir

ملخص	معلومات المقال
تتمثل القضية الرئيسية لهذا البحث في دراسة دور الواقعية النقدية في تشكيل صورة الواقع، وبيان كيفية نقد المجتمع في روايتي «مدير مدرسة» لجلال آل الأحمد و«اللص والكلاب» لنجيب محفوظ. كما يهدف البحث إلى تحديد وتحليل الواقعية النقدية في هاتين الروايتين، وشرح النقد الاجتماعي الذي يوجهه الكاتبان في مجتمعي إيران ومصر من خلال هذا المنهج الأدبي. تعتمد منهجية البحث على وصف وتحليل ومقارنة نص الروايتين، مع التركيز على عناصر الواقعية النقدية، ومقارنة خصائصها، مثل انعكاس الواقع، والشمولية الاجتماعية، والعلاقة بين الفرد والمجتمع، والتنمية، والأدب الشعبي. تشير النتائج إلى أن الروايتين تتوافقان تمامًا مع خصائص الواقعية النقدية عند لوكتاش. ففي كليهما، يواجه البطل صراعًا مع البنى الحاكمة، وقد استخدم الكاتبان خصائص أخلاقية ونفسية، بالإضافة إلى التنمية الاجتماعي. ومع ذلك، فإن فحص المكونين الآخرين يظهر أن محفوظ يعكس شمولية اجتماعية أكبر، كما أنه يحافظ على الأدب الشعبي ويحظى بمكانة بارزة في الرواية.	نوع المقال: مقالة محكمة الوصول: ١٤٤٧/٠٩/٠٦ التفقيح والمراجعة: ١٤٤٧/١١/١٩ القبول: ١٤٤٧/١١/٢٤ النشر: ١٤٤٨/٠١/٠٧ الكلمات الدلالية: مدير مدرسة، اللص والكلاب، علم اجتماع الأدب، الشمولية الاجتماعية، المجتمع الإيراني، المجتمع المصري.

الإحالة: مهتدي، حسين و شروني، سميه (١٤٤٨). دراسة مقارنة لروايتي "مدير المدرسة" لجلال آل الأحمد و"اللص والكلاب" لنجيب محفوظ، استناداً إلى الواقعية

النقدية. بحوث في الأدب المقارن، ١٦ (٢)، ١٣١-١٥٨.

النشر: جامعة رازي

© الكتاب.

DOI: 10.22126/jccl.2026.13679.2751